

Neki događaji vremenom ne gube na aktuelnosti. Neki događaji iz prošlosti još utiču na naše živote iako smo u njima bili možda samo statisti. O nekim događajima se na svim društvenim nivoima često priča, o njima se pišu stranice i stranice stručne i nesučne literature, a opet ne postoji konsenzus o njima. Jedan od takvih događaja je zasigurno i raspad Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Ovaj događaj označio je živote svih njenih stanovnika od Triglava do Đevdelijske, pri čemu većina njih ima različite poglede kako na bivšu zajedničku domovinu, tako i na uzroke i posljedice njenog raspada. Razlike u stavovima, mišljenjima, pogledima su velike i još uvijek se nesuglasice, koje su na kraju i dovele do raspada, i danas čine nepremostivim.

Put do raspada

Nama, u Centru za Jugoistočnu Evropu Univerziteta u Grazu, nakon dvadeset godina od raspada Jugoslavije, 2011. godina se učinila pogodnom za diskutovanje o ovoj temi, za reflektovanje događaja koji nisu trajno označili samo region, nego bitno uticali i na samu Evropu. Iz tog razloga smo organizovali konferenciju od 4. do 6. novembra pod naslovom Debating the End of Yugoslavia. Cilj konferencije, koji je i ostvaren, nije bio još jednom diskutovati o događajima koji su doveli do raspada, nego je imao novi i inovativni pristup ovoj problematici. Vodeći političari iz tog vremena, kao što su Budimir Lončar, Azem Vlasi, Ciril Ribičič, Vasil Tupurkovski, Rasim Kadić, novinari, poput Gordane Knežević i Chrisa Bennetta, te drugi predstavnici iz javnog života, poput Bojana Hadžihalilovića ili Nevena Anđelića, prisjećali su se ovih događaja iz vlastite perspektive. Ova sjećanja su komentarisali i interdisciplinarno postavljali u istorijski kontekst vodeći naučnici iz bivše Jugoslavije, Evrope i Sjeverne Amerike. Tu su se našli historičari, antropolozi i etnolozi, politolozi i sociolozi, te ekonomisti i pravnici. Mnoge naučne, ali i publicističke knjige su napisane o ovoj temi, a konačni odgovori samo djelimično ponuđeni. S pitanjima o raspadu Jugoslavije se ne suočavaju samo naučnici, nego i stanovnici bivše zajedničke države. Diskusije o tome na prostoru bivše države vode još uvijek kako u kafanske svađe i nesuglasice, tako i u javne debate i rasprave. To je i bio jedan od motiva organizovanja ove konferencije.

Tematski, diskusije o raspadu Jugoslavije obuhvataju širok spektar pitanja, od istorijskih i političkih, preko kulturnih i sportskih, pa do uloge medija i međunarodne zajednice u ratu. Da li je Jugoslavija bila prisilna ili dobrovoljna državna zajednica Južnih Slavena, da li je politički, kulturno i ekonomski odgovarala samo jednom narodu ili je nudila platformu za višeslojnu emancipaciju njenih stanovnika, te koliko se jugoslavenska ideja iz 19. vijeka održala još do 1990? Da li je ova država nakon 1945. bila diktatura bez sloboda i ravnopravnosti njenih naroda ili zemlja za kojom treba žaliti? Da li se Jugoslavija morala raspasti? Da li je morala da završi krvavim sukobom? Ko je glavni krivac za njen raspad? Da li je raspad krenuo na Kosovu ili u Sloveniji?

Svjedoci govore

Početak konferencije je iz tih razloga bio posvećen svjedocima i sudionicima događaja vezanim za raspad Jugoslavije. Pitali smo se da li oni mogu i da li žele ostaviti svjedočanstvo o početku burnih 90-tih godina. Prvi panel je bio posvećen Početku i kraju dezintegracije Jugoslavije, gdje je Azem Vlasi, predsjednik Saveza komunista Kosova 1986 – 1988, dao svoje mišljenje i viđenje o ovoj temi. Azem Vlasi je istakao kako je sve počelo i kako se sve završilo na

Naučnici i svjedoci o kraju SFRJ

Jugoslavija - dv

S pitanjima o raspadu Jugoslavije se ne suočavaju samo naučnici nego i stanovnici bivše zajedničke države. Diskusije o tome na prostoru bivše države i dalje vode kako u kafanske svađe i nesuglasice, tako i u javne debate i rasprave. To je i bio jedan od motiva organizovanja ove konferencije u Grazu

Dejan Jović i Armina Galijaš

Kosovu, te kako raspad Jugoslavije nije počeo ratom u Sloveniji, nego sa promjenom srbijanskog ustava i oduzimanjem autonomije Kosovu i Vojvodini. Albanske zahtjeve za vraćanjem autonomije ne smatra antijugoslavenskim i ističe da su ciljevi tadašnjeg kosovskog rukovodstva bili usmjereni na vraćanje autonomije, tj. na dobijanje statusa republike za Kosovo. Potcrtao je izjavu Milana Kućana na mitingu podrške kosovskim Albancima, u Cankarjevom domu 1989. godine, da su tad Albanci na Kosovu branili avnojevsku Jugoslaviju.

Da li su razlike između sjevera i juga zemlje bile nepremostive i da li su Kosovo i Slovenija zaista bili dva različita kulturno-ekonomska svijeta? U kolikoj mjeri je jugoslavenska različitost vodila u sukobe? Koji su razlozi direktno doveli do krize federalizma i slovenačke nezavisnosti? Tih dana se detaljno prisjećao Ciril Ribičič, predsjednik Stranke demokratske prenoje, nasljednice Saveza komunista Slovenije. Ciril Ribičič je ukazao na problem nedemokratski jugoslavenskog režima i postojanja kulta ličnosti vezanog za Josipa Broza Tita,

istakao problem promjene Ustava od Slobodana Miloševića i njegovu težnju ka što većoj centralizaciji države, nasuprot težnje i želje slovenačkog rukovodstva ka federalizaciji. Potcrtao je i je ekonomske razloge slovenačkog istupanja iz jugoslavenske zajednice. Kao primjer, naveo je slučaj Janeza Zemljarića koji je, kao predsjednik slovenačkog SIV-a, u svako doba dana i noći sazivao direktore slovenačkih preduzeća i uslovljavao njihov ostanak na funkciji povećanjem izvoza roba na zapad, dok u Beogradu nije uspijevaao da direktore dobi je ni na telefon. Po Ribičiču je, u konačnici, bojkot slovenačkih proizvoda od Srbije inicijalni moment raspada Jugoslavije, jer je po gubitku tog tržišta Slovenija izgubila glavni motiv i prednost ostanka u državnoj zajednici, a na vrh su isplivale sve negativnosti. Ekonomski razlozi su, po njemu, bili glavni pokretači slovenačkog plebiscita.

Pad zida

U kolikoj mjeri je pad komunizma u istočnoj Evropi imao uticaja na političke tokove u Jugoslaviji i šta bi se desilo da se Njemačka Demokratska Republika i Savezna Republika Njemačka te 1989. godine nisu ujedinile? Da li je njemački primjer objedinjavanja nacije u jednoj državi dao legitimitet i jugoslavenskim narodima da kopiraju taj mode? Pitanje je bilo, naravno, po kojim kriterijima i po koju cijenu je moguće to izvesti. Da li su padom komunizma postojale alternative, poput onih u Poljskoj i Češkoj, ili je to bila uljuljkana država, kako bi se Tefoil Pančić izrazio, razmaženih robova kojima je bilo mnogo bolje nego onima

Da li su odgovori na brojna pitanja o raspadu Jugosl

PITANJA O KRAJU

Da li je Jugoslavija bila prisilna ili dobrovoljna državna zajednica Južnih Slavena, da li je politički, kulturno i ekonomski odgovarala samo jednom narodu ili je nudila platformu za višeslojnu emancipaciju njenih stanovnika, te koliko se jugoslavenska ideja iz 19. vijeka održala još do 1990? Da li je ova država nakon 1945. bila diktatura bez slobode i ravnopravnosti njenih naroda ili zemlja za kojom treba žaliti? Da li se Jugoslavija morala raspasti? Da li je morala da završi krvavim sukobom? Ko je glavni krivac za njen raspad? Da li je raspad krenuo na Kosovu ili u Sloveniji?

adeset godina poslije

na Istoku i malo gore nego onima na Zapadu? Da li su Jugoslaveni zaista stremili demokratskim promjenama koje je pokrenuo pad komunizma i pad Berlinskog zida ili su ih ove zatekle, da sad parafraziramo Miljenka Jergovića, poput neke elementarne nepogode? Poput zemljotresa koji ih je dezorjentisane istjerao iz njihovih kuća, te se na ulici nisu našli dobrovoljno, nego silom prilika. To su bile geopolitički tektonske promjene koje se nisu mogle ignorisati, promjene koje su direktno ugrozile politički položaj SFRJ. O alternativama u Jugoslaviji tih godina su govorili Rasim Kadić, predsjednik Liberalne demokratske partije 1990 - 2005, i Vasil Tupurkovski, član Predsjedništva SFRJ 1989 - 1991. Rasim Kadić je široj bosanskohercegovačkoj javnosti bio poznat kao buntovni omladinac, koji je štafetu nosio u farmerkama i patikama, koji je uređivao tada opozicioni list za mlade Valter i koji je bio prvi reformator Saveza socijalističke omaldine Bosne i Hercegovine. Danas, prisjećajući se tih dana, označava sebe kao naivnog mladog idealistu i smatra da tadašnje alternative nisu mogle ništa da promijene. Jedino ko je mogao nešto radikalno da promijeni je, po njegovom mišljenju, bio NATO. Možda, kako Kadić ističe, ne bi spasio Jugoslaviju, ali bi eventualno spriječio krvoproliće. Istakao je i dominaciju i značaj etničke komponente na Balkanu i nemogućnost pobjede drugih alternativa u kriznim situacijama. Vasil Tupurkovski je iznio i nekoliko činjenica o tome kako je tok istorije mogao da bude posve drugačiji i kako su samo neki momenti, a ponekad i slučajnosti, odlučili da bude drugačije. Dao je primjer preglasavanja u Predsjedništvu o vojnom udaru i pokazao da je razvoj situacije sasvim lako mogao ići u potpuno drugom pravcu.

San o EU

Budimir Lončar, posljednji ministar vanjski poslova SFRJ, govorio je o svojim naporima da integriše Jugoslaviju u Evropsku zajednicu, te o značaju i ulozi Evropske zaje-

dnice u to vrijeme, o njenoj poluspremnosti da prihvati Jugoslaviju kao jedinstvenu državnu zajednicu uzdrmanu krizama.

Zaključno su razmatrane nove mogućnosti i metodološki pristupi istraživanju ovog problema, tematizirano je stanje u naciji po ovom pitanju, isticane teme i oblasti koje je još neophodno istražiti s ciljem postizanja što jasnije slike o minulim događajima.

Sabrina Ramet, poznata historičarka, čije polje interesovanja primarno leži na prošlosti Jugoslavije, istakla je da se na raspad Jugoslavije može gledati kao na niz ključnih odluka. Svjetski priznati ekonomski analitičar Vladimir Gligorov je ukazao na probleme jugoslavenske monetarne politike, ali i istakao kako su se političke odluke donosile na osnovu onog što je u tom trenutku bilo poznato. Ma kako nam one sad izgledale pogrešne i katastrofalne, u tom trenutku

su imale mnogo više smisla.

Nedostatak u naučnom smislu, po mišljenju mnogih, najviše leži u 80-tim godinama, koje su još nedovoljno istražene, a u kojima se kriju mnogi uzroci disolucije Jugoslavije, kao i na proćavanju istorije svakodnevnice. Naročito su Eric Gordy sa Univerziteta u Londonu i Stef Jansen, antropolog Univerziteta u Manchesteru, istakli značaj unošenja perspektive običnih ljudi u diskurs o raspadu zemlje. Razumijevanje djelovanja elita je nedvojbeno potrebno i značajno, ali ne treba zanemariti ni perspektivu ljudi koji nisu bili donosioci odluka, a čije je djelovanje imalo uticaj na kompletnu situaciju, ali još više to što je njihov život uveliko određen ovim događajima.

Da li su odgovori konačno tu? Nisu, jer konačnih odgovora nema. Kao što je istakao Vladimir Petrović sa Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, moraju se razliko-

SUDIONICI

Političari Budimir Lončar, Azem Vlasi, Ciril Ribičić, Vasil Tupurkovski, Rasim Kadić; novinari, poput Gordane Knežević i Chrisa Bennetta; javni djelatnici, kao Bojan Hadžihalilović i Neven Anđelić; naučnici, istoričari, antropolozi i etnolozi, politolozi i sociolozi, te ekonomisti i pravници iz bivše Jugoslavije, Evrope i Sjeverne Amerike

vati pseudokontraverze, politizirane i često propagandistički orjentisane diskusije koje negiraju utvrđene činjenice, od znanstvenih kontraverzi koje nude platformu za što bolje razumijevanje događaja i sukoba iz 90-tih.

Florian Bieber, profesor na Centru za Jugoistočnu Evropu u Grazu i organizator konferencije, u zaključnom govoru je podvukao kako je teško proučavati period pred raspad zemlje, kad je njegov ishod svima poznat, i kako mogućnost retrospektive nije uvijek prednost.

Nažalost, u samoj Bosni i Hercegovini se jako mali broj naučnika bavim ovom tematikom, a tema za izučavanje ima na pretek. Tu bi se moralo fokusirati na izučavanje socijalne, političke, ekonomske, ali primarno istorije svakodnevnice, te, po mogućnosti, napraviti model u kojem se ove grane isprepliću, s ciljem stvaranja što jasnije slike događaja koji i danas utiču na naše živote. Veliki nedostatak bosanskohercegovačke historiografije je nepostojanje lokalnih studija koje bi omogućile detaljniji uvid i precizniju analizu, kao i studija oslobođenih nacionalnih tenzija i motiva pri izučavanju ove izuzetno kompleksne, istorijskim izvorima bogate i presudno važne teme iz naše najnovije istorije.

Armina Galijaš (Centar za Jugoistočnu Evropu Univerziteta u Grazu)

avije konačno tu? Nisu, jer konačnih odgovora nema